



ERCIYES ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

DERGİSİ

SAYI : 9

KAYSERİ — 1996

TARİHİN TEMEL AMACIYLA İLGİLİ BİR DENEME

Doç. Dr. Şefaettin SEVERCAN*

Tarihin temel amacını belirleme çalışmasına başlayabilmek için, evvela, tarihin tarihî seyrine bir göz atma gereği vardır.

Tarih; kelime olarak, İbrânice'de "Ay" anlamına gelen "Yarex" kelimesinden gelmedir¹, zaman ve insanla ilgili olguları açıklamakta kullanılır.² Bununla beraber tarih kelimesinin; "Vaktin bilinmesi" anlamında Arapça asıllı; "Mâh-rûz(Ay'ın görülmesi) anlamından alınarak Farsça asıllı;" v-r-h" dan türemiş olup Sami dili asıllı olduğu da ifade edilmektedir.³ İbn Manzur "tarih" kelimesinin Arapça asıllı olmadığını ve İslam literatürüne Ehl-i Kitap'tan girdiğini belirtir.⁴ Batı dillerine ise Latince " Historia" 'dan geçmiştir.

Tarihi, kavram olarak tanımlamak oldukça zordur. Çünkü tarih, tanımının ilk yapıldığı yıllardan günümüze kadar oldukça farklı bakış açlarına sahne olmuştur.

Batı'da Bodrumlu Herodotos tarihi yazış sebebini şöyle açıklar: " İnsanların yaptıklarının zamanla sönüp gitmemesi, Hellenlerin olsun Barbarların olsun, başardıkları büyük, şaşmaya değer işlerin adsız sansız yok olmaması, bilhassa neden birbirlerine karşı savaşlar yaptıklarını bildirmek için yazmak"...⁵ Roma tarihçilerinden Livius da, tarih yazmadaki amacının, "Dünyaya hakim olan bir topluluğun başarılarını anlatmak ve hatırlatmak olduğunu"⁶ belirtmiştir.

İşte bu tarifler çerçevesinde tarihe bakan Ortaçağ Avrupası'nda, tarih tamamen kilisenin tekelinde kalmış, dolayısıyla da Hristiyanlık ve Haçlı zihniyetinin meşrûiyetçisi olmuştur. Ve bu anlayış tamamen olmasa bile, genel hatlarıyla Rönesans'a kadar devam etmiştir.

* Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ Togan, Zeki Velîdî, *Tarihte Usul*, İstanbul 1985, 2.

² H.A.R., Gibb, *İslam Ansiklopedisi*, "Tarih mad.", XI, 777.

³ Hizmetli, Sabri, *İslam Tarihçiliği Üzerine*, Ankara 1991, 1.

⁴ İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut (tarihsiz), I, 44.

⁵ Özbaran, Salih, " Tarih Nedir ?", *Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu*, Elazığ, 1990, 2.

⁶ Özbaran, 2.

İslam dünyasında ise; tarih ilmi, evvela hadis ilmi içerisinde Peygamber(s)' in hayatını, mücadelesini ve savaşlarını anlatarak başlar. "Siyer" ve "Megâzi" adı verilen bu dönemi "Tabakât" ve "Terâcim" dönemi takip eder.

Hicrî III. asırda en verimli dönemini yaşayan İslam tarihçiliği, bu dönemde, rivâyet esasına dayalı kendi ilmî kimliğine ulaşır. Ve İslam tarihçiliğinde Rönesans olarak kabul edebileceğimiz İbn Haldun'a kadar, genel hatlarıyla bu kimlik esaslı devam eder.

Türk tarihçiliği de evvela İran "Şehnâmeciliği" nin sonra da Arap "Kronikler" inin izlerini taşıdı. II.Murat (1421-1451) döneminde, Âşık Paşa-Zâde'nin "Tevârih-i Âl-i Osman" ı ile ilk önemli ürününü veren Osmanlı tarihçiliği, XV.y.y.'in sonlarında II.Bayezid (1481-1512) döneminde kendine has hususiyetler kazanmaya başladı ve XVI. y.y'dan itibaren de tamamen kendi kimliğine kavuştu.⁷

Onsekizinci yüzyıl'da Avrupa'da tarihe bakış değişti. " Bu asırda tarihin sahası genişledi ve evrensel, modern bir tarihin temelleri atıldı. Artık Ortaçağ'da olduğu gibi Kilise'nin tarihini yazmak sözkonusu değildir. Artık, Bossuet'in yapmış olduğu gibi, seçilmiş halkın tarihi ile Hristiyan halkın tarihini aynı tarihi görüş içinde birleştirmek de bahis konusu edilmemektedir. Bundan böyle, söz konusu olan, Aydınlanma çağı felsefesiyle secularist Avrupa'dır.⁸

Tarihçiliğin bu safhasında Voltaire (1694-1778) ve Montesquieu (1687-1755) önemli yer tutarlar. Voltaire'nin XIV. Louis'in dönemini yazarken; "Ben ne kralın hayatını ne de saltanat yıllarını yazmak niyetindeyim. İstedğim insan zihninin tarihini yazmaktır,"⁹ demesi, O'nun tarihçiliğin bu aşamasındaki yerini tesbit bakımından önemlidir.

Ondokuzuncu yüzyıl Avrupası, tarih için imtiyazlı bir dönemdir. Tarihin gelişmesi, zenginleşmesi ve yeni ilkelere kavuşması bu dönemde olmuştur. Fransa'da; Michelet (1789-1874), Renan (1823-1892), İngiltere'de; Carlyle (1795-1881), Buckle (1821-1862), Almanya'da; Ranke (1795-1886),¹⁰bu döneme ağırlığını koymuş tarihçilerdir. Yirminci yüzyıl Avrupası'nda tarih, daha da zenginleşerek çok çeşitli eserler vermiştir. Bu asır tarih tenkidine yeni bir düzenleme getirmiştir. Nietzsche(1844-1900), Paul Valery (1871-1945), Pirenne (1862-1935), Toynbee, v.d¹¹ bu döneme damgasını vuran önemli tarihçiler olmuşlardır.

İslam dünyasında tarihe yeni bakış açısı Avrupa'dan çok öncedir. Evvela hadis ilmi çerçevesinde ravilerin sorgulamasıyla başlayan tenkîdî düşünce, XI.y.y.'da Ebu Reyhan el-Birûnî (ö.1050) ile tarih ilmine de intikal eder. Ve yaklaşık üçbuçuk asır sonra İbn Haldun ile tenkîdî ve felsefî tarihçilik şeklinde olgunlaşır.

⁷ Geniş bilgi için bak., Severcan, Şefaettin, *Kemal Paşa-Zâde, Tevârih-i Âl-i Osman, X. Defter*, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1992, 36-37(T.T.K. tarafından basılmak üzeredir.)

⁸ Leon- E. Halkın, *Tarih Tenkidî'nin Unsurları*, Çev. Bahaeddin Yediyıldız, Ankara 1989, 75.

⁹ Özbaran, 2.

¹⁰ Diğerleri için bak., Leon- E. Halkın, 81.

¹¹ Diğerleri için bak., Leon- E. Halkın, 117.

"Geçmişler geleceğe, suyun suya benzemesinden daha ziyâde benzer"¹² diyen İbn Haldun'a göre tarih; "Kâinattaki olayların sebep ve başlangıçlarını inceler, olayların arkasında onu meydana çıkaran dinamikleri arar."¹³ Tarih ile sosyolojiyi âdeta bir kumaşın iki yüzü gibi gören ve "tarihin amacı sosyal hayatı öğrenmektir" diyen İbn Haldun, Montesquieu, Vico(1668-1774), Condorcet (1743-1799), August Comte(1798-1857), Nietzsche ve Arnold Toynbee gibi Batılı ilim adamlarını etkilemiştir.¹⁴

Onaltıncı yüzyılın sonlarından itibaren İslamî ilimlerde görülen taklitçilik hareketi, tarihçilikte de kendini göstererek yüzyılımıza kadar devam etmiştir.

Onaltıncı yüzyıl'da kendi kimliğine kavuşan Türk tarihçiliği, XVII. y.y.'in ikinci yarısına kadar bu kimlikle eserler verir. Ancak XVII. y.y.'in ikinci yarısından sonra, bir taraftan, Abdülaziz Karaçelebi-Zâde (ö.1657), Solakzâde Mehmet Hemdemî Çelebi (ö.1657) ve Silahdar Fındıklılı Mehmet Ağa (1658-1723) gibi müellifler klasik Osmanlı tarihçiliği tarzında eserler vermeye devam ettiler.

Diğer taraftan ise, Katip Çelebi (1609-1657), Münecimbaşı (ö.1702), Nâima (ö.1716), Pîrizâde (1674-1749), Hayrullah Efendi (1817-1866)¹⁵, Ahmet Cevdet Paşa (1822-1895)¹⁶, Mehmet Arif (1873-1919) ve Necib Asım (1861-1935) gibi müellifler de İbn Haldun'dan etkilenecek, O'nun tarih anlayışı çerçevesinde eserler verdiler.

Tarihin, tarihî seyri içinden almaya çalıştığımız bu kısa anekdotlar göstermektedir ki, tarihi, "sadece geçmiş olayların nakli" olarak gören anlayış artık aşılmıştır. Hem Batı'da hem İslam dünyasında hem de milli tarihçiliğimizde, tarih ilmine, belki anabâşlıklar olarak, şu görevler yüklenmiştir:

- 1 - Geçmiş kendi şartları içinde yorumlamak.
- 2 - Olayların arasındaki sebep-sonuç ilişkilerini tesbit edip, yaşanana takdim etmek.
- 3 - Milletlerin ve toplumların gelişme ve yok olma kurallarını açığa çıkararak, onların geleceklerine yön vermek.
- 4 - Olayların arkasındaki onu meydana çıkaran dinamikleri arayarak, tarih yasalarının tesbitine çalışmak.

Bu görevlerde, hemen öne çıkan özellik, tarihin amacı itibariyle, bu günü çerçeveleyen, geleceğe endexli sonsuz dünün ilmi olmasıdır: Çünkü geleceği tayin eden, onu şekillendiren kendi dünüdür. Yarın bu günün gölgesindedir ve bu günün özellikleriyle var olmaktadır. Bu olgu toplumlarda genellikle kültür, gelenek, hukuk v.d. olarak tezahür ederken zaman zaman da bir dînî kurum şeklinde varlığını ortaya koymuştur.

¹² İbn Haldun, *Mukaddime*, Beyrut 1967, I, 14.

¹³ İbn Haldun, *Mukaddime*, Çev. Zâkir Kadiri Ugan, İstanbul 1989, I, 158.

¹⁴ Günay, Ünver, "İslam Dünyasında Bir Din Sosyolojisi Öncüsü İbn Haldun (1332-1406)", *Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum 1986, sayı: 6, 63.

¹⁵ Bu müellifler hakkında geniş bilgi için bak., F.Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Çev. Coşkun Üçok, Ankara 1982.

¹⁶ Bak., Severcan, Şefaettin, "Ahmet Cevdet Paşa'nın Tarihçiliği", *Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kayseri 1990, sayı: 7, 227-233.

"Kültürler, kamu ve özel hayatlar üzerindeki kuşatıcı otoriteleriyle, nâdiren ölürlər; aslolan evlenmeleridir."¹⁷ Hz. Muhammed(s.)'in vefatından sonra müslümanlar arasında ilk siyasi ihtilaf, "halife seçimi" tartışmalarında ortaya çıkmıştır. Bu tartışmaların sonucunda Hz. Ebubekir'in halife seçilmesinde Kureyş kabîlesine mensûbiyetinin önemli rol oynaması ve hatta öne çıkarılması, bu anlayışın ilginç bir örneğini teşkil etmektedir.

"Peygamber'e haleflik sorununun ortaya çıkmasıyla, mağlup Arap geleneksel düzeni ve muzaffer Muhammedî karizmatik otoritenin mirası, kültürel hakimiyet ve üstünlük için yeniden karşı karşıya geldiler."¹⁸

Hz. Peygamberin vefatından Emevî hanedanlığının kurulmasına kadar geçen yaklaşık 30 yıl içinde, Hz. Muhammed (s.)'in şahsî otoritesine haleflik krizi, biri diğeriyle yarışan, Sünnî, Şiî ve Haricî olmak üzere üç önemli bölünmeyi meydana çıkardı.

Bu bölünme, her ne kadar, Peygamber'e halefliğin nasıl devam ettirileceğine dâir bir anlayış rekabetine dayanıyor idiye de, yapılan tartışmalarda İslam öncesi geleneksel Arap anlayışlarının kalın çizgilerini de barındırıyordu.

"Bazan denilir ki, heykel her zaman mermer bloğun içinde saklı kalmıştır. Heykeltraşın yaptığı bütün iş, içindeki heykeli çıkarmak için mermeri yontmaktan ibarettir."¹⁹ Denilebilir ki, tarihçinin yapması gereken iş de tarihî malzemeyi kullanarak, mutlak anlamda olmasa bile, toplumlar için birtakım genel-geçer yasalar tesbitine çalışmaktır.

Bu bağlamda şöyle bir problemle karşılaşmaktayız:

Sosyal disiplinlerde fizik kanunlarda olduğu gibi bir kanuniyet var mıdır? Daha geniş bir ifâdeyle, tarihin yasaları var mıdır? Var ise bu yasalar, gelecekte de devam edecek midir?

İbn Haldun, Vico (1668-1774), Montesquieu (1689-1755) ve Auguste Comte gibi düşünürler tarihi yasaların varlığını kabul ederek, "kendilerine göre tarihî yasalar bulmuşlardır."²⁰ Karl Popper (1902- ?) ise hem fizik ve hemde sosyal alanda evrensel geçerliliğe sahip bir kanundan söz edilemeyeceğini ileri sürer.²¹

Çağdaş tarihçi İmâdüddin Halil (Doğ. 1939) bu problemle ilgili şunları söyler:

17 Dabashi, Hamid, *Authority in Islam From the Rise of Muhammad to the Establishment of the Umayyads*, London 1989, 148.

18 Dabashi, 152.

19 Thomson, David, *Tarihin Amacı*, Çev., Salih Özbaran, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 20, İzmir 1983, 68.

20 Auguste Comte, *Pozitivizm Ilmihali*, Çev. Peyâmi Erman, İstanbul 1986, Giriş, XX.

21 Bryan Magec, *Karl Popper'in Bilim Felsefesi ve Siyaset Kuramı*, Çev. Mete Tunçay, İstanbul 1982, 19, 22, 23.

" Tarihte birtakım geçerli kanunlar vardır. Ve bu kanunlar geçmişte olduğu gibi gelecekte de geçerli olacaktır. Tarihin tesbit edebileceği bu kanunlara göre; belli bir sosyal değişme için gereken şartlar oluştuğunda, bunun sonucu olan değişimin zorunlu olarak gerçekleşeceği'dir. Bu Allah'ın sünnetidir. Ancak burada değişmeyi belirleyen sebeplerin faili, yani değişimi davranışlarıyla zorunlu hâle getiren, hür irade sahibi fertlerden oluşan toplumdur.

Allah Kur'an'da, sosyal değişimlerin bir kısım kanunlarını, gerçek hâdiseler olan "kıssalarla" aktarmaktadır. Kıssalarda anlatılan geçmiş kavimlerin yok oluş sebepleri sosyal değişim veya yok oluş için Allah'ın belirlediği esasları, muhatablarına anlatmaktadır. İşte tarihin yasalarından bir kısmını teşkil eden bu esaslar "Sünnetullah" kavramında kendine bir çerçeve bulur.

Bu yasalar insanın hür iradesine müdahaleci değildir. Zira Allah Kur'an'da; " Bir toplum kendi durumunu değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez."22 buyurmaktadır. Buna göre tarihte en etken unsur insan davranışlarıdır. Tarihe şekil veren insanlıktır. Allah, olayların meydana gelişi konusunda bütün maddi gelişmeler insanın emrine vererek, olayların meydana getirilmesinde ve sürekli değişimindeki rolünü ona vermiş ve bu husustaki irâdesini de açıklamıştır."23

Probleme İmadüddin Halil ile aynı açıdan bakan Cevdet Said de:

" İnsan ve toplumun "gelişme" denen sonu belirsiz tarihsel maceranın aracı değil, aksine kendi tarihini kendisi yapabilecek gücün ve imkanın kaynağı olduğu" sonucuna varmıştır.24 Ayrıca "sünnetullah" konusunda doktora tezi yapan Ömer Özsoy da, Cevdet Said'le aynı kanaatları paylaşmaktadır.25

Tarihin öznesi insandır. Kur'an'ın da hedefi insandır. Dolayısıyla Kur'an'ın tarihe bakışı, özde, insan ve toplum tabiatına derinlemesine nüfuz edilmesi üzerine bina edilmiştir. Bu nedenle Kur'an, insanın tarihteki bireysel ve toplumsal tabiatının tezahürlerini, onların başlarından geçenleri sebep-sonuç çizgisinde birtakım kıssalarla anlatarak ortaya koymaktadır.

Bu kıssaların geri planında birtakım genel-geçer tarih yasaları takdim etmektedir. Medeniyetlerin doğuş ve çöküş sebepleri, toplumların helak edilme sebepleri, inancın insan ve toplum üzerindeki etkileri, insanlığın başıboş bırakılmadığı, bu tarih yasalarının sadece birkaçının üst başlıklarıdır.

Allah tarih içerisinde nasıl davranacağını Kur'an'da ortaya koymuş ve bunları değiştirmeyeceğine dair de söz vermiştir. Dolayısıyla insanlığa sorumluluk yüklediği alanda

22 K.K., 13 Ra'd, 11.

23 Halil, İmadüddin, *İslamın Tarih Yorumu*, Çev. Ahmek Ağırakça, İstanbul 1988, 7-21, 91-164.

24 Said, Cevdet, *Bireysel ve Toplumsal Değişimin Yasaları*, Çev. İlhan Kutluer, İstanbul 1986.

25 Özsoy, Ömer, *Sünnetullah Bir Kur'an İfadesinin Kavramlaşması*, Fecir Yayınevi, Ankara 1994.

müdahele etmemektedir. İstedığı an müdahele edebileceğini belirtmesi ise; koyduğu kuralların kendisini örtmemesine, tabiat ve tarih yasalarının insanlığın Rabbi haline gelmemesine ve Allah'ın her şeye gücü yeten, mutlak kâdir olduğunun, insanlığın zihnine kazılmasına yönelik olması mümkündür.

Tarih yasalarının varlığı ve bunların tesbîtinin mümkün olduğu anlayışından hareketle, bu görevin tarih ilminin sınırları ve tarihçilerin sorumluluğu altına girdiğini düşündüğümü belirtmek istiyorum.

Tarih yasalarının tesbîti, aradığı barışı bir türlü bulamayan yaşlı dünyamızın geleceğinde, değişmeyen barış âbideleri olacaklardır. İnsanlık bu yasaları benimsediği ve bunlara uyduğu oranda da barış ve emniyete kavuşacaktır.